
**L'evolució urbana a l'antic solar
de la vila medieval de Roses
(dels segles V al XVII)**

Per ANNA Ma. PUIG I GRIESSENBERGER,
CARME CARRASCAL I PARDO,
GEMMA VIEYRA I BOSCH,
MIREIA TEIXIDOR I MURLÀ*

PREÀMBUL

Des de l'inici de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà) a l'any 1993, una de les principals línies d'investigació arqueològica a l'interior del recinte ha estat la vila medieval. Aquestes intervencions s'engloben dins d'un programa plural, regit pel *Pla Directori de la Ciutadella de Roses*, el qual ve recolzat pel conveni signat l'any 1994 entre tres administracions estatals, la Generalitat de Catalunya, des del Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura, la Diputació de Girona, i l'Ajuntament de Roses, actual propietari del conjunt de la Ciutadella. Aquest programa pretén posar en valor el recinte monumental, tant des de la conservació i restauració de les seves restes arquitectòniques, com a través del seu reconeixement com a jaciment arqueològic d'interès nacional. En aquest sentit, és important de ressaltar que el conjunt de la Ciutadella de Roses s'està manifestant com a un dels pocs jaciments arqueològics on és possible fer, en unes poques hectàrees, una lectura històrica múltiple, que abasta des del segle V aC fins als darrers esdeveniments militars de la Guerra del Francès. Hom pot recórrer, en el mateix espai, l'assentament grec, llegèndariament atribuït als rodís, l'ocupació romana, especialment densa en època tardana, la parròquia i el monestir de Santa Maria, amb clars precedents de culte paleocristians, la vila medieval, que es va desenvolupar a redós dels seus murs, i, finalment, la fortificació renaixentista de la Ciutadella, important bastió de defensa de la badia, que fou militarment anul·lada en els primers anys del segle XIX. Tal evolució poblacional és pràcticament única i ve afavorida per la particularitat de què la vila de Roses, a diferència de moltes de les viles empordaneses veïnes, es va traslladar paulatinament fora de les seves muralles, en el lloc on es troba avui dia. En cas contrari, actualment hauríem de buscar el seu passat històric en les plantes baixes i fonaments de les seves cases.

Malgrat aquesta riquesa, les antigues investigacions arqueològiques s'havien centrat únicament en les restes de la Rhode grega i romana, assentaments dels que se'n tenia un major coneixement i sobre els quals se'n ha fet un bon nombre de publicacions. Excepte la basílica romànica de Santa Maria de Roses,

(*) Mireia Teixidor és responsable de l'aixecament planimètric

la vila medieval, en canvi, només ha estat objecte d'estudis documentals (MARQUÈS, 1986; PALOU, 1991; per citar els més recents). Arran dels treballs arqueològics que s'hi estan portant a terme, i després de quatre campanyes successives, en aquests moments estem en condicions de presentar l'evolució urbana de la vila medieval de Roses. Pel que fa a les muralles que la protegien, des de la seva publicació en el darrer volum d'aquests *Annals* (PUIG, PUJOL, VIEYRA & CARRASCAL, 1994, p. 17-41), no hi ha novetats substancials respecte al que ja s'ha escrit. La successió de tres recintes emmurallats, el d'època alt-medieval que protegia el monestir i les seves dependències; el de planta probablement hexagonal, documentat a partir del primer quart del segle XIII, que tancava el vell recinte urbà; i l'ampliació de mitjans del segle XIV, segueix essent vàlida. Únicament hem de constatar la dificultat en localitzar les restes del llenç de mar i de la torre quadrada que foren enderrocades en construir l'esmentada ampliació baix-medieval. Sembla ser que l'obra del comte Ramon Berenguer d'Empúries, a la que s'oposava l'abat Francesc de Santa Maria, va suposar el total arrasament de l'antic llenç. En les excavacions efectuades en la campanya del passat estiu a l'interior de les cases que posteriorment s'aixecaren en l'espai deixat per aquest enderroc, no s'han trobat res més que grans amuntegaments de runa, i traces d'aprofitament de grans pedres granítiques que probablement haurien format part de la muralla.

Tot i que s'ha intervingut en diversos punts de la vila medieval, el sector més àmpliament excavat i conegut es correspon amb una de les illes de cases que constituïen el nucli antic del recinte urbà (vegeu fig. 1). Aquesta illa, que

Fig. 1: Vista general del sector excavat de la vila medieval. En darrer terme, restes de dues torres del recinte emmurallat del segle XIV; (foto M. Casanovas).

hem designat amb la numeració I/5, té una superfície aproximada de poc més de 480 metres quadrats, i es disposa al sud-oest de la cruïlla de carrers coneguda amb el nom de *carrer de la Creu*. En aquest espai, parcialment afectat a ponent per la construcció del talús de la muralla reinaxentista, s'han localitzat, de moment, un total de vuit edificis, entre els quals cal destacar l'*edifici 5*, ja que és el que ens ha aportat les dades més interessants sobre l'evolució urbana de la vila medieval. Actualment, aquesta illa de cases es troba totalment descoberta fins a nivell dels paviments del darrer moment d'ocupació de la zona. De les 22 habitacions que conformen els edificis d'aquesta illa, només en sis s'han superat els nivells moderns fins arribar al sòl natural, consistent en sorres i graves aportades per la riera que es troba més a ponent, la Trencada. Cal recordar que tot aquest espai va quedar colgat sota l'anivellament del que fou, a partir de la fi del segle XVII, el *Jardí del Governador*, a conseqüència del setge que va patir la Ciutadella a l'any 1645 durant la Guerra dels Segadors.

L'excavació ens ha permès de documentar un total de cinc fases en l'evolució urbana de la vila. La primera, i més antiga, abasta els segles V a VII dC, de la qual s'han localitzat estructures en cinc dels sis àmbits excavats fins a nivell de subsòl natural, especialment concentrades en les proximitats de l'edifici 5. La segona fase, de difícil datació, ultrapassa aquests segles i s'endinsa en època clarament alt-medieval, contemporàniament al que podria haver estat el primer assentament a l'entorn del monestir de Santa Maria. La tercera de les fases se centra en l'ampliació de la vila a la segona meitat del segle XIV. La fase següent ens situa en les conseqüències de la construcció de la Ciutadella militar de Carles V, a mitjans del segle XVI, sobre les muralles medievals; i per últim, la darrera fase, s'enceta a partir dels efectes del setge de 1645.

LES ESTRUCTURES D'ÈPOCA VISIGÒTICA

En el subsòl de les cases de la vila medieval de Roses s'està descobrint un important assentament anterior a aquesta població, i que ens està posant en coneixement sobre l'existència d'una antiga tradició urbana a la zona. Les restes que han aparegut són un conjunt de murs i de nivells arqueològics que s'hi relacionen, relativament arrasats per les construccions posteriors, que es localitzen, indistintament, en tots aquells sondejors que s'han realitzat per dessota dels paviments medievals i moderns de la vila. De moment, no podem concretar la superfície global que ocuparien, ja que aquestes construccions només s'han pogut estudiar en aquells punts on, com ja hem dit, s'han superat els nivells medievals. En tot cas, sembla que l'ocupació és àmplia ja que podem constatar que en tots els sectors de la vila, des del seu extrem nord fins arribar a la muralla de mar, al sud, s'han documentat murs i nivells referents a aquesta època. El període cronològic que abasten aquestes restes va, per al moment, des del segle V fins a les primeries del segle VII, ampli ventall històric dins del qual encaixen altres restes localitzades en excavacions arqueològiques antigues. És el cas de l'*edifici A*, on s'ubica la factoria de salaons, així com el de

la cel·la paleocristiana o de la important necròpolis que s'estén en els seus entorns, ocupant una gran superfície. És probable que aquestes restes trobades sota la vila medieval tinguin relació, també, amb les estructures que s'han descobert, de la mateixa època, a la zona del pati d'armes de la Ciutadella. És una constatació important, que posaria en evidència un ampli assentament d'època visigòtica a la Ciutadella, i que en aquests moments està en fase d'estudi.⁽¹⁾

Malgrat l'àmplia ocupació d'aquesta època en el subsòl de la vila medieval, actualment només estem en condicions de presentar unes determinades restes que es troben en la que seria la zona del nucli antic d'aquesta vila, concretament les localitzades en el subsòl de l'edifici 5, de l'Illa I del sector 5 (vegeu fig. 2). En aquest edifici, d'uns 78 metres quadrats de superfície interior, s'han posat al descobert una gran densitat d'estructures. La relació d'aquestes estructures amb l'edifici 5 és nul·la, i com es pot veure a simple vista, no hi guarden cap relació, tant pel que fa a la seva orientació com per la seva tipologia. Aquesta elevada condensació d'estructures es deu a una superposició de fases i reformes sobre el mateix lloc, que ens ha permès de presentar algunes dades sobre la seva evolució constructiva, prèvia a l'època alt-medieval. Pel que fa a les restes d'època visigòtica, s'han identificat tres moments de construcció ben clars i que exposem seguidament, a part de petites reformes, per ara de difícil atribució cronològica.

Els murs més antics, del primer moment constructiu

D'aquesta fase només es conserven tres parets molt arrasades, conservades en poca llargada i alçada, i afectades per les construccions posteriors (vegeu fig. 2, murs de la fase 1). En conjunt, són unes estructures que es recolzen directament sobre les sorres del subsòl natural del terreny, sense fonamentació aparent. Una d'elles segueix una orientació nord-est/sud-oest, amb una llargada màxima conservada de 2 metres i una amplada d'uns 60 centímetres, i sembla tenir connexió amb les restes d'una segona paret que va en la mateixa direcció uns metres més al sud. De l'altra estructura només és visible una de les seves cantonades, raó per la qual no podem anar més enllà de la seva constatació física.

Pel fet de construir-se directament per damunt de la sorra i quedar anul·lades per les estructures de la fase següent, atribuïm aquestes parets a un moment anterior al segle V, i que cal considerar el primer localitzat a la zona. No podem precisar més pel que fa a la seva cronologia, ja que els estrats que s'hi relacionaven, la pròpia sorra del subsòl, varen aparèixer absolutament estèrils. No pensem, però, que la seva datació s'hagi d'allunyar massa d'aquest segle, i que la seva amortització probablement fou immediata. Els arguments a favor són l'escassa consistència dels murs en qüestió, la seva feble fonamentació, i la superposició immediata dels murs de la fase següent.

1. El tema és objecte d'un treball que es publicarà a les actes del Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol, *Hispania i Roma. D'August a Carlemany*, convocat per l'Institut d'Estudis Gironins.

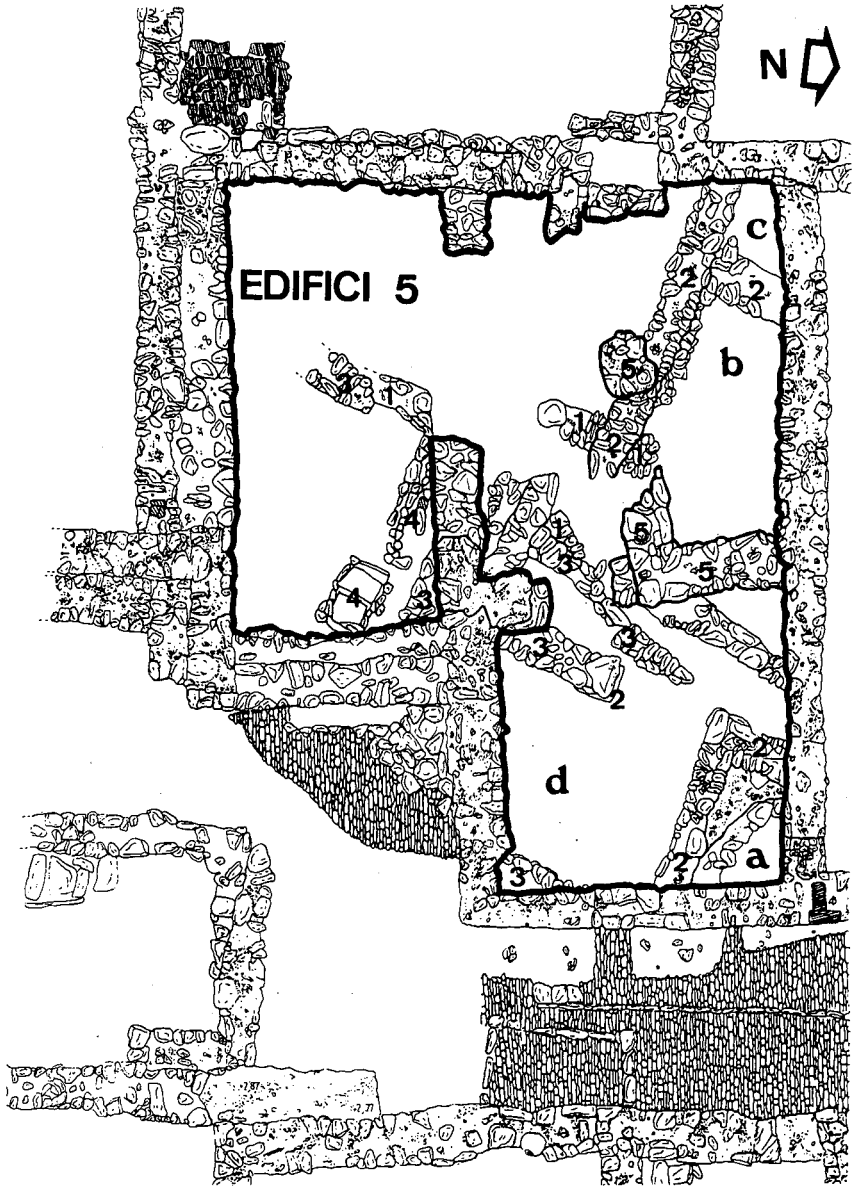

Fig. 2: Planta de l'edifici 5 de l'Illa I, sector 5, de la vila medieval, amb les preexistències constructives corresponents a l'època visigòtica; (planimetria Mireia Teixidor).

Les construccions del segle V

Després de l'amortització dels murs de la fase anterior, es procedeix a la construcció d'uns nous edificis. En l'excavació d'aquest espai de l'edifici 5 s'han arribat a delimitar quatre àmbits o dependències corresponents a aquesta fase (veure fig. 2, murs de la fase 2, àmbits a, b, c i d). Dues d'aquestes estances, la **b** i la **c**, són contigües i, amb tota seguretat, formaven part del mateix edifici. La tercera, l' **a**, a llevant de les anteriors, no té cap relació física amb les abans esmentades. D'aquesta estança, de la qual coneixem l'angle sud-oest, observem la presència d'un paviment d'*opus signinum*. Aquest tipus de paviment pot fer-nos pensar en una habitació destinada a usos industrials o agrícoles, ja que les característiques d'aquests tipus de sòl, força impermeable, la fan apropiada per a aquesta mena d'activitats. Encara es pot parlar d'un quart àmbit, el **d**, contigu a aquest per la seva banda sud, però l'arrasament de les parets per unes altres de la fase següent, no ens permet de concretar la seva superfície. No es pot determinar cap a on devien acarar-se els accessos a altres àmbits o a l'exterior d'aquestes habitacions, ja que totes elles es perllonguen més enllà dels límits físics de l'edifici 5, per sota de nivells que encara no s'han excavat.

Excepte un dels murs, que recolzava directament sobre una de les parets de la fase més antiga de la zona, tots es fonamenten sobre les sorres del terreny. En ells és comuna la presència d'un parament en forma d'espiga o *opus spicatum*, fet amb traça i regularitat (vegeu fig. 3). No hi havia cap material d'unió entre les pedres. En general, l'estat de conservació d'aquest conjunt d'estructures és força bo, amb alçades conservades que van des dels 70 centímetres fins a poc més 80 centímetres. L'orientació d'aquests murs, de nord-est/sud-oest, no respecta, entre si, una geometria exactament regular, i abunden els falsos escaires.

Fig. 3: Detall d'un dels murs localitzats en el subsòl de l'edifici 5, en el qual es pot observar el parament en *opus spicatum*; (foto M. Casanovas).

Les reformes del segle VI

El tercer moment edilici s'observa a partir de la realització d'unes reformes que afecten l'estança contigua a l'àmbit que conserva el paviment d'*opus signinum*, àmbit d (vegeu fig. 2, murs de la fase 3). Sobre estrats que estaven relacionats amb les parets de la fase precedent, es construeixen unes noves parets, que modificant la superfície i l'aspecte de la mateixa habitació, estableixen uns nous límits pels costats de ponent i llevant. L'orientació d'aquests murs es manté igual de nord-est/sud-oest. La tipologia d'aquestes parets, però, és substancialment diferent. Fins i tot, el tipus de pedra emprat varia: granits en la seva major part enfront de les calcàries que s'havien fet servir en més gran proporció a les estructures anteriors. No hi havia cap tipus de material d'unió entre les pedres.

La construcció d'aquests nous murs s'ha de situar en un context del segle VI, a partir del material ceràmic que data els estrats sobre els quals es fonamenten. Aquestes reformes, però, no alteren l'ús dels àmbits de la fase anterior, almenys en l'espai de l'edifici 5. Hi ha suficients elements com per a considerar la seva pervivència. L'argument més sòlid a favor és la presència d'un sòl fet amb petites pedres planeres, contemporani a una de les parets d'aquesta fase, i que a la vegada funciona amb l'àmbit del paviment d'*opus signinum* que es correspon a la fase anterior. Aquesta particularitat, junt amb la seguretat de què també ambdues fases s'anul·len en el mateix moment, són els elements que ens demostren la continuïtat en l'ús de les estructures de la fase precedent al llarg del segle VI.

Tot aquest conjunt d'estructures van deixar de funcionar molt a finals del segle VI o a inicis del segle VII, segons sembla demostrar el material ceràmic de l'estrat que les amortitza d'una manera uniforme. S'ha documentat l'existència de diverses concentracions de carbons i de nivells de cendres, fruit d'un incendi, i que són probable testimoni de la destrucció sobtada d'aquest lloc d'hàbitat. Després de l'abandonament de la zona com a lloc d'habitació, el mateix espai va passar per una fase en què la zona fou convertida en necròpolis. Dins de l'edifici 5 que ens ocupa, s'han trobat una tomba i les restes, al seu costat, d'una probable segona tomba, construïdes per damunt del mateix lloc d'hàbitat, i encaixades entre els murs de les antigues edificacions (vegeu fig. 2, estructures de la fase 4). Tipològicament, aquests enterraments, construïts amb les parets d'obra i amb la cobertura de lloses de pissarra, són idèntics a d'altres localitzats en les seves proximitats, uns metres més a llevant, així com als del conjunt excavat a la zona del pati d'armes. Aquestes constatacions ens estan aportant noves dades sobre la superfície de la gran necròpolis que creix als voltants del centre de culte que es trobava en el turó de Santa Maria.

En conclusió, a partir d'aquestes restes arqueològiques atribuïbles als segles V i VI dC, i de la seva connexió amb altres restes de la mateixa època localitzades en tot el conjunt de la Ciutadella, se'ns està posant en evidència l'existència d'un poblament destacable en època visigòtica, fins ara no localitzat i del que no se'n tenien dades precises. A partir d'ara, les qüestions que

es plantejaven sobre quina era la ubicació d'aquest grup humà i del seu nucli urbà, es podrà resoldre gràcies a les darreres troballes. El probable bisbat de Roses, la seca visigoda i la constatada activitat econòmica que viu el lloc durant aquests segles, tindran un marc de referència en el descobriment d'aquest assentament urbà que es presenta, en l'estat actual de les investigacions, amb una superfície considerable.

Durant aquests anys, que s'emmarquen plenament en els esdeveniments polític-socials del regne visigot, Roses manté la seva posició costanera privilegiada. No hi ha símptomes evidents de ruptura, i la població segueix ocupant l'antic solar de llarga tradició urbana. No es coneix massa la incidència que va tenir sobre la zona empordanesa la nova situació política inaugurada pel poble visigot, però si hom fa cas de les evidències arqueològiques, no sembla probable que els habitants de Roses veiessin sensiblement alterat el seu sistema de vida.

L'ÈPOCA ALT-MEDIEVAL: EL MONESTIR DE SANTA MARIA I ELS HABITANTS DE LA VILA

Les excavacions realitzades en el mateix edifici on apareixen les estructures visigòtiques esmentades, han deixat també al descobert, just per damunt d'aquests murs, dues parets que formaven part d'una nova fase constructiva. Una d'elles s'orienta en sentit nord/sud i l'altra en sentit est/oest, i configuren un àmbit la superfície del qual no s'ha pogut delimitar ja que també es perllonga més enllà dels límits de l'excavació, per sota de les estructures posteriors (veure fig. 2, murs de la fase 5). El seu estat de conservació és precari; es troben força arrasades i només presenten una única filera de pedres. Com podem veure a la planta, aquestes parets són substancialment diferents a les descrites a la fase d'època visigòtica; constructivament, són murs més amples, de parament heterogeni, i amb material d'unió. Ja no són murs fets en sec, i també la seva orientació ha canviat.

Aquests murs es construeixen per damunt d'un estrat d'anivellació que cobreix i amortitza les restes de la fase anterior. La datació d'aquest nivell s'endinsa en un període, l'alt-medieval, amb el que l'arqueologia ha tingut més dificultats a l'hora de donar aproximacions cronològiques. La raó principal és el desconeixement del material que defineix la producció ceràmica pròpia d'aquests segles, altrament força simple i comuna, i entre la qual no hi són presents les importacions de vaixel·la fina. Actuals treballs estan incidint sobre aquest període per tal de cobrir aquestes importants mancances. No obstant, la presència d'un element que ja s'està considerant director per aquest període, l'anomenada ceràmica espatulada, en els nivells associats a les parets esmentades, ens permet col·locar aquestes construccions, sense més precisions, en època alt-medieval. Actualment, i ens diverses excavacions que es porten a terme en jaciments empordanesos propers, Sant Pere de Rodes, Peralada o Sant Martí d'Empúries, s'estan posant de manifest nivells corresponents a aquesta època que tenen en comú la presència d'aquest tipus ceràmic.

En resum, i constatant la troballa d'aquesta ceràmica espatulada en els estrats associats als murs abans descrits, estem davant d'indicis d'una ocupació alt-medieval en el mateix solar a ponent del turó de Santa Maria, on també s'hi havia desenvolupat l'assentament d'època visigòtica. La manca de precisió en la datació de la ceràmica esmentada, però, no ens permet de concretar si aquestes obres són producte dels segles IX, X o XI. Aquesta imprecisió ens obliga a fer un repàs de la documentació escrita de l'època, per tal de poder aportar alguna dada més concreta sobre la seva identificació cronològica. Si observem les primeres dades documentals que tenim sobre una ocupació en aquest lloc, topem inicialment amb dades referents a l'església, més tard monestir, de Santa Maria de Roses, que com a molt aviat podem fer recular a l'any 944. Pel que fa a la població del lloc, en canvi, no hi ha cap informació fins més de cent anys després, a través d'un document de l'any 1079, en què el comte Hug II d'Empúries retorna al monestir el dret d'alberg i fa unes donacions al monjos i als habitants del lloc. Aleshores, si fem cas d'aquest darrer document, sembla que no podríem considerar els murs localitzats en el subsòl de l'edifici 5 amb anterioritat al darrer quart del segle XI. A partir d'aquesta afirmació, se'ns estaria definint un buit poblacional de prop de cinc segles, des d'inicis del segle VII, moment final de l'hàbitat visigot, fins a la fi del segle XI, i que creiem que cal analitzar i matisar convenientment.

A partir d'aquí entrem en la discussió històrica sobre la qüestió dels trasllats de poblament que es produeixen a la fi del regne visigot i durant l'època musulmana, amb l'abandonament de la plana per la muntanya i el predomini de l'hàbitat rural en detriment de les agrupacions urbanes. Aquests plantejaments que s'ha fet la historiografia general catalana, actualment s'estan revisant pel que fa a la zona de l'Empordà, i l'estudi de les particularitats locals no semblen encaixar dins del marc global català.⁽²⁾ La situació fronterera de l'Empordà respecte a la resta del territori i la seva proximitat a les terres de domini franc, va fer que visqués de forma diferent la inestabilitat política de la fi del regne visigot, així com els esdeveniments que es succeïren amb l'entrada del poble musulmà. Actualment, exceptuant els efectes d'operacions de càstig sobre un poble que es manifestava cada cop més independent respecte a les operacions polítiques que es produïen al sud de la península i més proper als interessos de la Septimània, i a part de les diverses batzegades de les incursions sarraïnes i pirates, la situació no es presenta excessivament caòtica als pobladors d'aquesta zona. Aleshores, cada cop més es discuteix el fet que en aquests moments històrics es produeixi també a l'Empordà el total abandonament de la plana, i es parla en termes de probable continuïtat de poblament fins a època alt-medieval. Amb això no neguem una certa desestabilització de la població, evidentment alterada per aquestes circumstàncies històriques, simplement apuntem la hipòtesi d'una no despoblació del lloc.

2. Des d'uns anys s'està elaborant una Història comarcal de l'Alt Empordà, subvencionada per la Diputació de Girona, per tal d'actualitzar les dades històriques que es tenen sobre aquesta comarca.

A Roses, tot i que el poblament a la muntanya està ben documentat en aquesta època, per exemple a Puig Rom entre la segona meitat del VII i primer quart del VIII, o a la vall de Magrigul, almenys des del VIII fins al XI, i encara fins al segle XVI, a més de les diverses cel·les disperses de la serra de Rodes, algunes convertides en importants abadies, tal és el cas de Sant Pere de Rodes, i d'alguns vilars, com el de la Santa Creu, i d'alguns masos i bordes dispersos, castells i quadres, no sembla probable que aquest poblament sigui la conseqüència directa d'un abandonament de la població de la plana, i menys encara de l'assentament que s'ha localitzat a l'interior de la Ciutadella. No neguem que en aquest lloc concret es produeixi a la fi del segle VI inicis del segle VII, un succés que provoqui un abandonament del lloc i la seva posterior conversió en necròpolis, però el lapse de temps que ens aporten els documents per a què es reprengui el poblament ens sembla excessiu. Per exemple, encara no s'ha determinat on vivia la gent que s'enterrava en l'àmplia necròpolis veïna al turó de Santa Maria i també està en fase d'estudi l'ocupació de la zona del pati d'armes.

L'element més important per a documentar una possible continuïtat a la plana propera a la Ciutadella és el centre de culte del turó de Santa Maria, de llarga tradició i que creiem que es manté intacte fins a enllaçar amb el futur monestir benedictí. Des de la cel·la paleocristiana, descoberta en el subsòl del temple romànic, al primer esment de l'any 944, es passa per un període sobre el que disposem un interessant document que cal analitzar, la inscripció del comte Sunyer de mitjans del segle X. Segons aquesta inscripció, a l'any 950 el comte Sunyer encarrega de fer la reconstrucció de l'església de Roses (PALOU, 1991, p. 43). Tal com diu la inscripció, es tracta de *reparari a fundamentis ecclesia*. En definitiva, ens està dient que a mitjans del segle X hi ha una església en mal estat, que el comte encomana de restaurar. Sis anys abans, el 944, aquesta església, junt amb altres tres, es confirmava com a possessió de Sant Pere de Rodes. El domini, però, ja s'havia fet efectiu poc abans, en el moment en què fou donada al monestir, junt amb les altres esglésies, per part de Gausfred i Regimond, per al reïmei de les seves ànimes. A partir d'aquí s'ha considerat que Santa Maria havia estat una *església pròpia*, probablement de Gausfred, identificat amb el comte Gausfred d'Empúries-Peralada i de Roselló, i que la donació s'hauria fet entre l'any 931 i el 944 (PALOU, 1991, p. 34). No sabem l'estat en què es trobava aquesta església en el moment de la donació, si estava en ús, i menys encara les característiques de l'edifici. No obstant, pel poc marge de temps, creiem que ha de ser la mateixa que restaura el comte Sunyer.

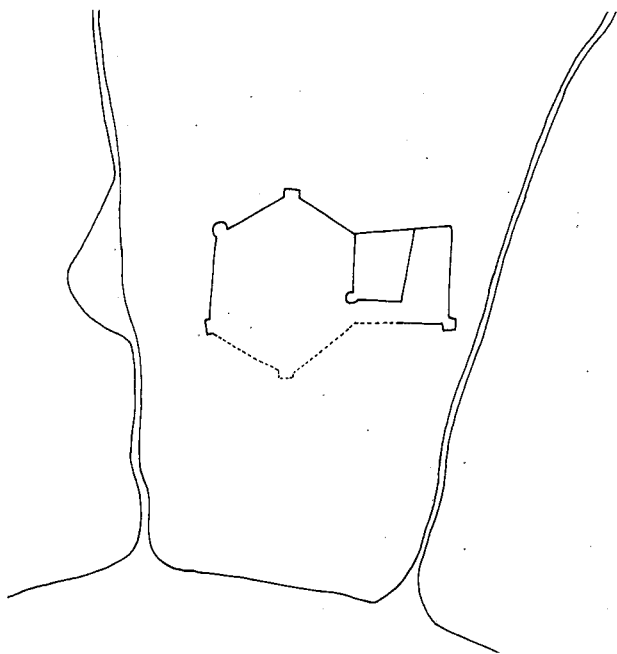
El que és més difícil de concretar és si aquesta església donada té alguna relació amb l'antiga cel·la paleocristiana. Tot i que la datació d'aquest edifici es va fer en els segles IV i V, en el moment en què en foren localitzades les seves restes en el subsòl del temple romànic, creiem que la seva cronologia es podria allargar encara uns anys. La perduració del lloc d'hàbitat visigot almenys fins a inicis del segle VII, i la continuïtat com a necròpolis a partir d'aquest segle, podrien argumentar la pervivència de l'edifici de culte. Hi ha un altre element que ens pot aportar alguna dada més a favor d'aquesta hipò-

tesi. Es tracta de la utilització, precisament, del revers de l'ara paleocristiana per a inscriure el text commemoratiu de la restauració del temple a mitjans del segle X. Aquesta constatació, podria ser una nova evidència sobre l'evolució del lloc. Efectivament, s'està aprofitant una pedra d'altar antiga per a gravar una inscripció; això fa suposar que en temps de Gausfred aquesta pedra es de fàcil localització i potser mereix els seus respectes o els del clergue Argibard, que és la persona que, de fet, porta els treballs a terme (PALOU, 1991, p. 38). En definitiva, podríem estar al davant d'un símbol de continuïtat.

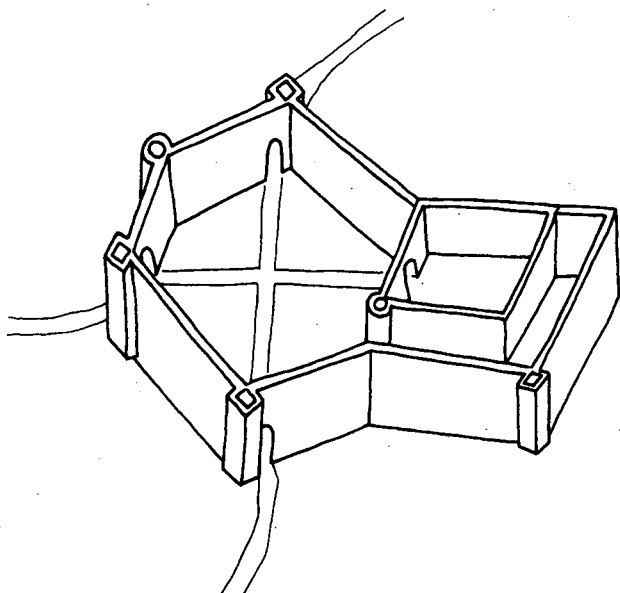
Reprenent el fil, la voluntat del comte Sunyer de restaurar el temple creiem que, a la vegada, té relació amb la conversió d'aquest lloc en centre monàstic independent, del que en tenim un primer esment clar en la donació del comte Gausfred i del seu fill Sunyer de l'any 976 (MARQUÉS, 1986, doc. 1). Probablement en aquest acte es produeix una doble decisió per part del comte, la de reactivar unes terres i la de recolzar la comunitat monàstica que serà la veritable artífex d'aquesta reactivació i pol d'atracció d'un nou poblament. Aquesta acció es farà realment efectiva en els segles immediats, tal com ens consta ja en el darrer quart del segle XI, i per la posterior evolució de la vila medieval a les immediacions del monestir. Prop del monestir fortificat, la població trobarà el recés espiritual que li proporcionarà la comunitat monàstica, i el recés defensiu de les seves muralles, per a fonamentar les bases d'una població ascendent.

Amb tota seguretat, i fonamentant-nos amb les restes descobertes en les darreres campanyes arqueològiques, podem afirmar que la ubicació exacta d'aquesta població alt-medieval és als peus del monestir de Santa Maria, pel costat de ponent, en el suau vessant entre aquest i la riera de la Trencada. Ja hem apuntat com la fixació d'aquest poble no és fortuïta, sinó que respon a un probable intent de reorganització endegat des del lloc de Santa Maria, del que n'és promotor el comte i actora la comunitat monàstica. Creiem, però, que hi ha altres condicionants que fan que la ubicació exacta sigui precisament en aquest lloc i no en un altre. En primer terme, cal observar l'espai físic útil que podien disposar aquests habitants. Ja sabem que aquest extrem de la badia de Roses, arrecerat de la serra de Rodes, i relativament més elevat que els fondals de l'estany de Castelló, havia estat aprofitat pels pobladors grecs, i després pels romans, com al lloc més apte per a ser habitat –a aquesta situació privilegiada s'hi sumava l'excel·lent port natural i una bona posició estratègica pel control d'entrada a la badia des del mar. Des de l'estany de Castelló fins a la punta de la Poncella, extrem més meridional del litoral de la població actual, s'estenia una estreta plana, ben regada per quatre rieres. De tota aquesta àrea, la més llunyana a la Punta era la que presentava una superfície més àmplia, el límit oest de la qual venia marcat pel curs de la riera la Trencada, la més occidental de totes elles. És precisament en aquesta zona, en la que destacava un petit turó, on els colonitzadors grecs s'assentaren per primer cop.

Si ens concentrem en aquest espai determinat i restituïm la seva antiga topografia, abans de la construcció de la Ciutadella, ens trobem davant d'una llengua de terreny, molt propera al mar, encaixada entre dues rieres, la Trencada i el rec Fondo, modernament desviades per adaptar-les a la construcció militar (vegeu figs. 4 i 8). Es tracta d'un espai llarg i estret, entre dues rieres,

Fig. 4: Restitució de la topografia del lloc abans de la construcció de la Ciutadella, amb la ubicació de la vila alt-medieval de Roses. La línia de platja i el grau de les dues rieres són totalment hipotètics; (dibuix Anna Ma. Puig).

Fig. 5: Reconstrucció de les muralles de la població alt-medieval de Roses, amb la situació dels portals de sortida als camins i la cruïlla de carrers sobre la qual s'ordenaria la trama urbana; (dibuix Anna Ma. Puig).

d'una amplada màxima d'uns 400 metres, que serà un dels més importants condicionants per a l'evolució urbana posterior. Ja veurem com el creixement urbà medieval quedarà supeditat a aquest espai, i el curs d'ambdues rieres esdevindran autèntics límits físics.

Un altre condicionat a favor d'aquesta implantació podia haver estat la pròpia tradició urbana del lloc. No podem parlar amb seguretat de continuïtat de poblament des d'època visigòtica a llevant de la riera la Trencada, de la mateixa manera que tampoc podem assegurar un total abandonament del lloc. La dificultat per datar les estructures que es construeixen just per damunt de les d'època visigòtica, és el hàndicap més gran a l'hora de decantar-nos per una o altra de les hipòtesis. Hi ha arguments favorables a la interrupció de la població, com ara la conversió del lloc en necròpolis abans de reprendre's l'ocupació urbana, o els símptomes d'una reactivació posterior de la població per part del comte i els mōnjos. No obstant, també hi ha arguments a favor de la continuïtat, com ara el no abandonament del lloc com a centre de culte, i la possibilitat de què en les immediacions es puguin trobar restes d'una ocupació posterior a les primeries del segle VII, de la que sembla que en comencem a tenir alguns indicis a la zona del pati d'armes. És probable que el solar no s'hagués abandonat mai totalment, i que es poguessin haver mantingut algunes construccions. La pervivència podria ser mínima, respecte del que havia estat anteriorment, però suficient com per a no oblidar, en aquest lapse de tres segles, un lloc de llarga tradició urbana, i afavorir, la recuperació poblacional d'època medieval.

Al marge d'aquestes hipòtesis, i en relació amb la reorganització poblacional del lloc, hi ha un element més a considerar: les característiques de la tipologia urbana del que serà la vila alt-medieval de Roses. Les particularitats de l'entramat de carrers i la planta de les muralles, ens estan proporcionant indicis sobre l'existència d'un projecte urbà planificat. Hem pogut constatar com els carrers del que considerem el nucli antic de la vila medieval de Roses s'ordenen perfectament sobre uns eixos ben orientats de nord a sud, i d'est a oest. El carrer de la Creu, a l'entorn del qual s'han realitzat les darreres excavacions, és un encreuament de carrers perpendiculars entre si, que s'ordenen en el sentit d'aquestes orientacions. Aquesta geometrització també es dona en la forma de les muralles. El seu traçat sembla respondre a un hexàgon, els angles del qual es troben complementats amb torres de defensa de planta quadrada. Els angles de l'hexàgon encarats al nord i al sud coincideixen amb l'eix del carrer nord-sud, i hi podria haver portals d'entrada dels camins provinents de la muntanya i de la plana, pel costat de terra i pel de mar, respectivament, (vegeu fig. 5).

Inicialment, aquesta disposició urbana, sensiblement diferent a les topografies urbanes alt-medievals que es donen en poblacions properes de la plana, com ara Castelló d'Empúries o Peralada, d'ordenació poc jeràrquica, ens havia portat a considerar una possible pervivència d'un entramat romà tardà. La diferència en l'orientació dels murs d'època visigòtica respecte a la planta medieval, però, ens han fet descartar aquesta possibilitat. En conclusió, creiem que aquesta ordenació urbana s'ha de veure com a resultat d'un veri-

table intent de planificació urbanística, fruit d'aquella voluntat comtal i monacal de reorganitzar la població al voltant de Santa Maria. En realitat, hauríem de parlar d'una autèntica població fundada d'*ex novo*, urbanísticament pensada i organitzada.

No tenim gaires poblacions d'aquesta època per a establir comparacions i estudiar les característiques de l'urbanisme dels segles IX i X. Hi ha un exemple, però, proper, i molt interessant, que ens proporciona suficients dades com per a poder establir certs paral·lelismes amb Roses. Es tracta del *villare* de Santa Creu de Rodes, situat a les proximitats del monestir de Sant Pere de Rodes, i que sembla tenir moltes similituds amb el *villare* que es va constituir al costat de l'església de Santa Maria de Roses. Aquesta població, igual que a Roses, s'ordena sobre un eix nord-sud, un carrer, que també desemboca en portals, i que, de fet, són torres quadrades de la muralla que tancava el recinte. També de la mateixa manera que passa a Roses, l'església, en aquest cas la de Santa Creu, després Santa Helena, es troba a llevant de la població. No coneixem el perímetre total de la muralla d'aquest poblat, ja que els únics treballs d'investigació arqueològica que s'han fet fins al moment han estat dins de l'església. No obstant, tenim prou elements per a considerar aquesta semblança. És probable que el *villare* de Santa Creu sigui el que esmenta el precepte del rei Odó de l'any 889 situat a lloc d'*Armorotas*, i que tenia una certa relació amb les cel·les de Sant Pere i Sant Fruitós. Aquesta datació de finals del segle IX és molt pròxima a la que proposem per Roses, potser avançant-la uns anys, ja dins del segle X, pel fet que la primera traça documental sigui d'aquest segle.

Insistim en tot aquest seguit de dades ja que creiem que són prou interessants pel fet que poden aportar llum sobre la identificació d'un tipus urbà a l'Empordà, el dels petits vilars d'època alt-medieval, molt desconeguts i poc estudiats, i que a partir de la seva concreció a Roses, es planteja sobre unes directrius determinades. Caldrà analitzar la distribució urbana d'altres vilars contemporanis, que poden haver tingut un origen similar, i analitzar les seves semblances. Aquest urbanisme se'ns presenta diferent, però, al de les poblacions de major envergadura, com és Castelló d'Empúries i Peralada, per exemple. Podem suposar que aquestes divergències siguin producte tant d'una diferenciació en la seva formació i creixement espontani, com en la seva cronologia. Totes aquestes qüestions urgeixen un repàs de la documentació de l'època i de les escasses restes que se'n conserven, per tal de perfilar alguna teoria que ofereixi noves perspectives a la investigació sobre el poblament a la zona de l'Empordà a l'època alt-medieval.

A diferència de l'ocupació d'època visigòtica, la qual, com hem vist, se'ns està mostrant particularment àmplia, sobretot als segles V-VI, els primers habitants medievals, en canvi, es limitaren a ocupar una petita porció de terreny entre les dues rieres esmentades (vegeu fig. 4). En els primers anys d'existència del monestir romànic de Santa Maria, la població es reduïa probablement a unes poques cases. De fet, l'espai útil que disposaven no anava més enllà dels 8.000 metres quadrats de superfície —no gaire més gran del que podria haver ocupat la població de Santa Creu, si hom el calcula a partir de la

llargada del carrer central, de portal a portal. Si recuperem la topografia urbana del lloc, veiem com la vila s'adossa al recinte fortificat del monestir, respectant un espai tot al seu voltant, que es podria correspondre amb la sagrera del temple, lloc que hauria de trobar-se lliure de construccions. Les cases, s'aixecarien a la zona més baixa al peu del turó del monestir, a prop de la vora de la riera. Els carrers, traçats en forma de creu, distribuïrien aquestes cases en illes regulars que es formarien a cada costat de la creu. Els carrers, desembocarien fora muralles en dos o tres possibles portals. El carrer que va de nord a sud, en el seu extrem nord podria tenir un portal, potser obert en la mateixa torre, de sortida cap al camí que tradicionalment des d'aquí menaria cap a la muntanya. El portal sud, el de mar, probablement també coincidiria amb la sortida cap al camí que portava a Castelló d'Empúries. Queda un tercer camí, des de sempre diferenciat en la xarxa de comunicacions que menaven cap a Roses, que és el camí de Palau. Aquest, podria entrar per un possible tercer portal obert a la muralla a l'extrem oest del carrer que va perpendicularment a l'anterior. Per últim, l'extrem est d'aquest darrer carrer aniria de dret fins al portal d'entrada al recinte monàstic, portal que s'ha recuperat en les darreres excavacions, i que es trobaria al centre del llenç de muralla oest d'aquest recinte (vegeu fig. 5).

En conclusió, la restitució de l'urbanisme alt-medieval de Roses que acabem de fer, té totes les traces per a ser considerat un urbanisme planificat i ordenat, probablement propi dels vilars de nova implantació en aquesta època, que caldria datar a l'entorn del segle X, i que sembla que s'està reproduint en altres llocs, com és el cas de Santa Creu de Rodes. Caldrà veure si en els jaciments que han sortit restes de murs corresponents a una població contemporània a Roses, com ara Peralada o Sant Martí d'Empúries, es reproduïx aquesta ordenació. Dóna la impressió que aquest urbanisme és propi d'aquests segles primerencs, i que ja a partir del segle XI, l'ordenació urbana de les viles a l'Empordà ja s'organitza dins d'unes muralles de perímetre corbat i amb una xarxa de carrers de traçat irregular. Vegem, per exemple, la vila de Castelló d'Empúries. En aquesta vila, no obstant, es conserven restes d'un entramat similar al de Roses, situat al sud del que sempre s'ha considerat el centre antic de la població, el puig Salner. En el que seria l'actual zona del puig del Mercadal, es defineix el perímetre d'un nucli individualitzat, de contorn també geomètric, distribuït sobre dos eixos, nord-sud i est-oest. El nucli es troba a l'extrem més meridional del que havia estat la vila medieval de Castelló, emmarcat pels carrers Comtes d'Empúries, Cabra i Forn Baix. En tota la zona l'edifici més destacable és el de la Cúria, seu del comtat d'Empúries on es jutjaven les causes comunes. Esmentem aquest detall ja que el primer document que coneixem sobre el lloc de Castelló és de l'any 879, i es tracta precisament sobre la celebració d'un judici per a dirimir la possessió d'unes cel·les entre els monestirs de Banyoles i Sant Policarp de Rasés. A partir d'aquesta apreciació sorgeix la hipòtesi de la possibilitat que la *villa Castillione* que surt en aquest document de la fi del segle IX, pugui ser el nucli que indiquem, de fet, anterior a la construcció a l'església de Santa Maria, i que ens trobem davant d'un altre exemple d'un urbanisme primerenc del tipus de Roses.

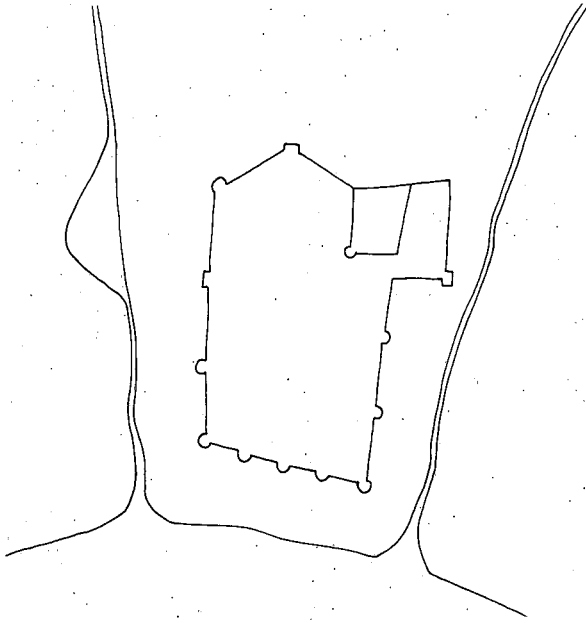
L'expansió urbana baix-medieval: el creixement de la vila de Roses

Tal com hem considerat en el capítol anterior, a partir dels segles X i XI, la vila de Roses, que s'havia constituït a ponent del monestir, es va anar consolidant dins del perímetre de les seves muralles. El primer esment que tenim d'aquesta fortificació, però, és una notícia de l'any 1223 (PUIG, PUJOL, VIEYRA & CARRASCAL, 1994, p. 25), molt tardana respecte a la que considerem data de fundació de la vila. Aquesta data és la que ens havia fet situar aquestes muralles, com a molt aviat, a les primeries d'aquest segle o potser abans, dins del segle XII. Si ens atenim a les noves dades que aportem en aquest article, hauríem de revisar la cronologia que donàvem en el treball publicat en el darrer volum d'aquests Annals, i matisar les qüestions sobre totes aquelles dades que facin referència a la datació d'aquestes muralles.

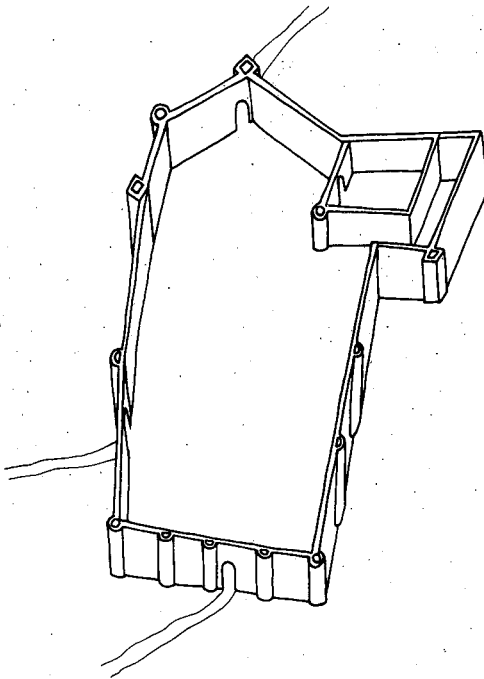
Durant els segles XII i XIII la població se seguirà desenvolupant dins del mateix recinte emmurallat, sobressaltada, de tant en tant, per aquells esdeveniments que alteraven el seu ritme normal de vida, especialment sentits per la seva condició de vila fronterera, pròxima al mar i dotada d'un port natural d'immillorable posició estratègica a l'entrada de la badia. No és la intenció d'aquest article parar atenció sobre els fets bèl·lics que incidiren sobre aquesta població, situada en un territori especialment cobejat pel país veí. Només destacarem els fets de l'any 1285, quan la plaça de Roses es va veure immersa en la croada contra Catalunya, que va protagonitzar Felip l'Ardit contra Pere el Gran, i que va acabar de forma favorable pels catalans.

La vila de Roses s'anava afermant com a plaça forta, d'important valor estratègic, i així ho devia entendre el comte d'Empúries Ramon Berenguer quan l'any 1359, a despit de les intencions de l'abat del monestir del moment, decideix enderrocar una part d'aquestes velles muralles, i bastir-les de nou. Aquest fet s'ha interpretat com a la necessitat que tenia la població de poder sortir del vell recinte i expansionar-se en direcció cap al mar (PUIG, PUJOL, VIEYRA & CARRASCAL, 1994, p. 35). Gràcies a les noves muralles, Roses creixerà arrecerada dins d'unes noves defenses, passant d'una vila d'uns 8.000 metres quadrats de superfície, a una vila de més de dues hectàrees. L'ampliació tindrà una planta de forma rectangular, llarga i estreta, clarament condicionada per les dues rieres que la delimiten pels costats de llevant i ponent, el rec Fondo i la Trencada (vegeu fig. 6 i 7).

A partir de la segona meitat del segle XIV, Roses viurà un creixement urbà considerable, creiem que planejat, de nou, pel comte emporità. La jurisdicció d'aquest senyor sobre la vila, en competència amb la de l'abat, es farà valer per tal de posar en marxa un nou impuls urbà per la població. No sabem en quines condicions surt la població dels efectes de la pesta, especialment forta pels volts de l'any 1348, peròensem que si va tenir algun ressò, no fou suficientment greu com per a frenar el creixement ascendent de la vila a partir de la fi del mateix segle. Davant la tipologia del que serà aquest nou assentament, sembla que tornem a tenir indicis sobre una possible planificació urbanística del lloc. Altre cop la vila de Roses presenta un entramat urbà ordenat, de traç rectilini i distribuït en illes sobre llargs eixos, que té totes les característiques d'ha-

*Fig. 6: Restitució de la topografia del lloc amb la situació de la vila un cop amplia-
des les seves muralles durant la segona meitat del segle XIV; (dibuix Anna Ma. Puig).*

*Fig. 7: Reconstrucció de l'aixecament de les muralles del recinte fortificat del segle XIV;
(dibuix Anna Ma. Puig).*

ver estat prèviament organitzat. La meitat oriental de la vila està constituïda per quatre illes de cases, paral·leles a la muralla de llevant, orientades sobre un eix nord-sud, i distribuïdes a banda i banda de dos llargs carrers. La meitat occidental, en canvi, perpendicular a l'altra, presenta altres quatre illes de cases orientades en sentit est-oest, i distribuïdes a banda i banda de tres carrers. Aquesta ordenació, a més, té present la topografia del lloc, a la qual s'adapta.

A favor de la hipòtesi de la planificació urbana corresponent a l'ampliació baix-medieval de la vila, s'ha constatat també que, abans de la construcció de la nova muralla, es va procedir a terraplenar el lloc, disposant un important anivellament de terres, que hauria de servir per a preparar el terreny per aixecar-hi les noves obres.

Amb l'enderroc de la vella muralla el portal de mar degué ser substituït per un altre que s'obrirà en el llenç de mar de la nova muralla. D'aquest portal se'n han trobat algunes restes en les campanyes d'excavació fetes per tal de recuperar tot el perímetre de migdia del recinte del segle XIV, i s'ha relacionat amb l'estructura de protecció de l'entrada que encara es conserva en certa alçada a ponent del dit portal (PUIG, PUJOL, VIEYRA & CARRASCAL, 1994, p. 34). Aquest portal de mar coincideix amb un dels llargs carrers que va en direcció nord-sud, i que porta de dret a la façana del monestir. A ell ben segur que es dreçava el camí que venia de Castelló, camí que des d'aquesta vila se separava en dos, un passava per la part baixa de l'estany, i l'altre passava per la zona dels cortals més propera a mar, per a tornar-se a ajuntar abans d'arribar a Roses. Els altres dos portals, el de terra i el de ponent, no es veuen afectats per les obres de remodelació urbana, i és probable que segueixin en el seu lloc. Tot aquest seguit de camins que estem esmentant es mantindran en època moderna, i els veiem reproduïts en alguns dels plànols militars de la Ciutadella. Arran de la nova fortificació militar, el camí de Castelló, el camí de Palau, el camí de Cadaqués, el camí de la Muntanya, el camí de Sant Baldiri i el camí de la Selva, només hauran de modificar l'accés al nou recinte, i concentrar l'entrada en dos únics portals, el de Terra i el de Mar, aquest darrer, el principal accés a la Ciutadella.

En conclusió, i analitzant en detall la disposició urbana de la vila de Roses, podem parlar d'un cas únic pel que fa al conjunt de viles medievals empordaneses. Històricament, i per dos cops, sembla evident que Roses creix motivada per uns interessos comtals, tant al segle X com al segle XIV. El criteri imperant sembla la necessitat de mantenir un lloc d'important posició estratègica, col·laborant primer, en època alt-medieval, amb el poder de reorganització del monacat, i entrant en conflicte, després, amb aquest mateix durant el nou intent d'època baix-medieval. La consideració del lloc com una plaça militar important, provocarà que la monarquia torni a fortificar la vila al segle XVI, frenant definitivament l'expansió urbana de la població. Roses no esdevindrà mai un centre urbà d'importància, a diferència de les viles veïnes de Castelló d'Empúries i Peralada, on sí que tindrà lloc una veritable expansió en època baix-medieval, convertint-se en municipis d'atracció comercial per a la comarca. La vila de Roses, tot i que arriba a independitzar-se de Castelló, de la qual depenia municipalment fins a l'any 1402, viurà sotmesa a la seva condició de port i plaça de defensa de la badia de Roses.

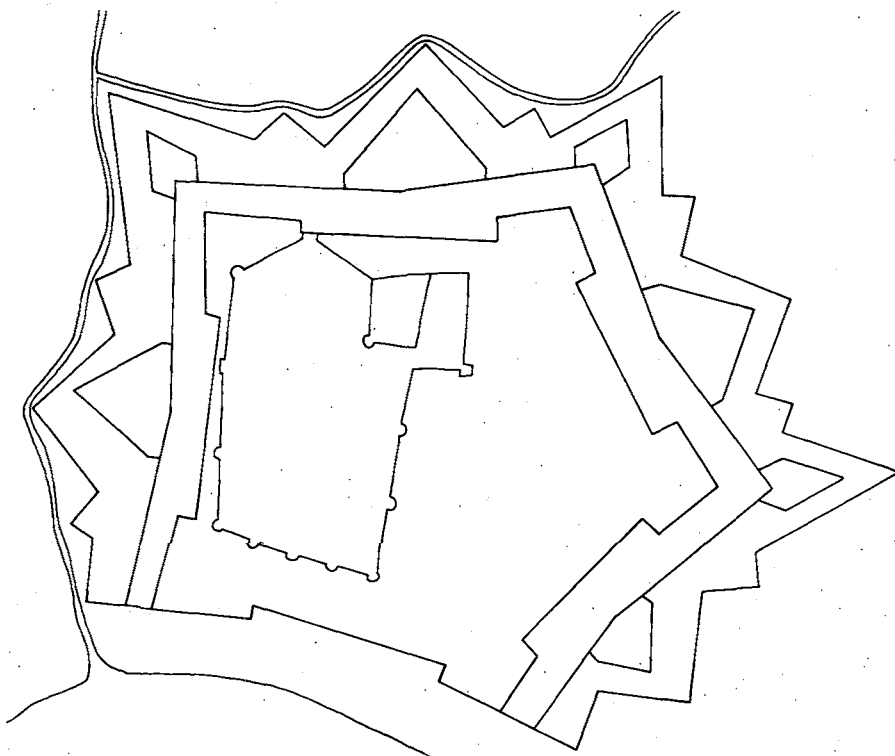
ELS EFECTES DE LA CONSTRUCCIÓ DE LA CIUTADELLA EN TEMPS DE CARLES V

L'evolució de la vila de Roses té un punt d'inflexió crucial en temps de Carles V amb la construcció de la Ciutadella, fet que comporta un seguit de reformes urbanístiques a la vila medieval que han quedat sobradament documentades al llarg de les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques.

L'interès de la corona per la vila de Roses com a punt estratègic, en una època d'enfrontaments amb França i l'imperi turc i els atacs de la pirateria barberisca, és conegut gràcies a una abundant documentació epistolar entre membres de la casa reial i entre aquests i els seus subordinats. Els nombrosos textos conservats il·lustren les circumstàncies i els motius que determinaren la fortificació de Roses per part de la corona. Així, s'esgrimeixen raons de caràcter estratègic pel que fa a la defensa de la vila i del port: "...Habemos visto este lugar el cual nos parece muy importante por razón de este puerto..." (BAIG, 1988, p. 143), i les conseqüències que aquesta debilitat defensiva podria comportar per a la protecció de la resta de la zona: "El Marqués de Aguilar, viendo de cuán importancia es el puerto de Rosas y la poca resistencia que en él se puede hazer, en caso de alguna invasión de enemigos, por estar aquella villa abierta y no tener correspondencia con el Castillo, nos ha hecho últimamente instancia y acordando cuánto importa la fortificación della, assí por la necesidad que hay como por la utilidad que recibirían los otros reynos asegurando aquel puerto, y el riesgo y peligro que de no hazerse se podría recrecer..." (BAIG, 1988, p.145).

En principi, l'objectiu reial per a les obres de defensa de Roses es limitava a la construcció del castell de la Trinitat, en un indret on ja existia una senzilla torre, per assegurar la protecció del port. Pel que fa a la vila, els primers treballs de fortificació s'empregueren limitats a unes disponibilitats econòmiques mínimes per afrontar obres d'envergadura. Inicialment, el projecte era més modest, i consistia a millorar i adequar les velles defenses medievals. El responsable d'aquests treballs va ser l'espanyol Luis Pizaño, qui dissenyà una construcció amb obra de terra, de planta rectangular i baluards als angles (DÍAZ CAPMANY, 1994, sp.). Finalment, i copsades les necessitats reals per a la fortificació de la vila de Roses, es decideix abordar un projecte definitiu i durador. L'enginyer italià Giovanni Batista Calvi es fa càrrec de la direcció dels treballs basats en un nou traçat que es concreta en la construcció de la Ciutadella, a partir de l'any 1551.

Les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques realitzades a l'interior de la Ciutadella de Roses han pogut manifestar les alteracions urbanístiques que va patir la vila com a conseqüència de la construcció d'aquest recinte fortificat. Això s'ha documentat especialment en la part de ponent de la vila, lloc sobre el qual es va assentar la cortina de muralla, entre els baluards de Sant Joan i de Sant Jordi, i el seu talús de terra. Aquesta intervenció va comportar la destrucció del llenç de ponent de la muralla medieval,

Fig. 8: Construcció de la fortificació renaixentista per damunt del recinte medieval. Es pot observar la modificació del curs de les rieres per tal d'adaptar-les al contorn de la Ciutadella; (dibuix Anna Ma. Puig).

tal com es va comprovar des de varis sondetjos realitzats en el talús, i en els quals no es va registrar cap evidència d'aquesta primera fortificació. Amb tot, queda la possibilitat que aquesta es conservi, amb una alçada mínima, a la part més baixa del talús.

Igualment, la construcció de la muralla renaixentista va suposar l'anul·lació de tot el sector o franja de la vila que es trobava arran de l'esmentat mur de la fortificació medieval. Algunes cases s'hagueren d'enderrocar; en d'altres, la seva planta es veié reduïda per la supressió d'algunes habitacions; i alguns accessos, carrers o carrerons, varen quedar anul·lats i soter-

rats pel talús. Un dels exemples més significatius d'aquest fenomen constructiu ens el proporciona la troballa d'un forn, en un dels àmbits més occidentals de la vila. L'estructura es va localitzar parcialment soterrada per les obres de reforma de la muralla en el sector esmentat, malgrat tot, en un estat de conservació immillorable (vegeu fig. 9). Aquest forn comprèn una càmera de cocció de planta circular, construïda enterament amb maons, amb sis pilars que suporten arcs de mig punt, sobre els quals es recolzaria la graella del forn, totalment desapareguda. El corredor és de planta rectangular, aixecat també amb maons units amb argila vermella, i amb la boca d'alimentació situada a l'extrem oest. L'excavació dels nivells de reompliment del forn ha permès establir el moment d'inutilització durant la segona meitat del segle XVI, possiblement a les darreries del segle, en un context de ceràmiques de reflex metàl·lic català. Altrament dit, en el moment que s'aixeca el llenç de ponent de la nova fortalesa, el forn és inutilitzat, cosa que suposadament altera l'activitat econòmica del edifici. La gran proporció de fragments de vidre trobats entre el reompliment d'aquest forn, fa pensar que el seu ús pogués estar relacionat amb la producció de vidre.

En d'altres àmbits de la vila, relativament més allunyats de l'espai immediatament afectat per la construcció de la muralla renaixentista, es

Fig. 9: Detall parcial de l'illa I del sector 5 on s'observa, en primer terme, les restes d'un forn, parcialment colgat per les terres del talús de la muralla del segle XVI; (foto M. Casanovas).

documenta una coincidència estratigràfica i cronològica, manifestada per una voluntat conjunta de reformar paviments. Aquesta intervenció s'ha pogut situar entre la fi del segle XVI i primers anys del segle XVII, per contextos ceràmics de reflexos metàl·lics catalans del motiu del pinzell-pinta, i amb l'absència absoluta de blaus catalans posteriors. Aquests canvis cal associar-los a unes determinades reformes arquitectòniques situades, cronològicament, en un moment coincident amb la construcció de la Ciutadella. Tot i que no es poden considerar una conseqüència directa de l'aixecament de la nova fortificació, s'han de veure dins del marc de les petites alteracions indirectes que es produïren arran d'aquestes obres, especialment a l'entorn de la muralla medieval. Aquestes petites reformes, però, no suposen un canvi profund en l'organització urbana de la població, que es manté pràcticament igual.

Si s'observa el conjunt de la vila medieval, i exceptuant la zona comentada propera a la muralla, la construcció de la Ciutadella, però, no va suposar una alteració massa significativa de la trama urbana antiga. De fet, la població de Roses va seguir vivint a l'interior de les noves muralles, començant a patir, no obstant, les conseqüències de la convivència amb una guarnició militar cada cop més destacable. Aviat aquestes molèsties plantejaren la construcció de quarters per allotjar les tropes, ja que la població se'n ressentia i els seus habitants començaven a traslladar-se a altres viles. Malgrat uns primers intents, sojornats per la manca de diners, sembla ser que els quarters es varen enllestir en el tombant del segle XVI, essent la vila de Roses la pionera en aquests tipus de construccions (DÍAZ, 1995, sp.). Aquestes noves cases s'aixecaran a llevant de l'antiga vila, en els límits del pati d'armes, de la mateixa manera que els futurs quarters de cavalleria, l'arsenal, l'hospital militar, la botiga, etc., edificis necessaris pels ocupants militars del recinte. En cap cas es construeixen aquests edificis militars sobre el solar de la vila medieval. Exceptuant les cases del governador de la plaça o del sergent major, que més tard trobem dins de la vila, totes les noves construccions es concentraran a l'entorn del pati d'armes.

Malgrat tot, la muralla medieval fou parcialment enderrocada, excepte en aquells llenços on s'adossaren alguns d'aquests nous edificis militars, concretament la meitat nord del tram de llevant, així com algunes torres, convertides en polvorins. Aquesta circumstància fou aprofitada per alguns habitants veïns contigus a la muralla per a ampliar les seves cases, annexionant-se el vell carreró de circumvalació paral·lel a la línia de fortificació (PUIG, PUJOL, VIEYRA & CARRASCAL, 1994, p. 39).

En definitiva, l'adaptació urbana a la nova fortificació fou mínima. No podrem parlar d'una veritable reforma del solar urbà de la vila fins a la centúria següent, a conseqüència dels fets del setge francès de l'any 1645, durant la Guerra dels Segadors. Serà a partir d'ara, tant pels efectes d'aquest setge sobre la població, com sobre les seves cases, que la despoblació es farà efectiva, moltes cases desapareixeran i alguns d'aquests espais lliures seran readaptats a les noves necessitats.

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA GUERRA DELS SEGADORS: EL SETGE DE 1645

Durant la primera meitat del segle XVII la història de Catalunya es caracteritza pel distanciament progressiu entre els dirigents catalans i la monarquia, per motius fiscals i polítics. El problema que afectava més directament la població era l'allotjament dels exèrcits de la corona que s'havien mantingut en terres catalanes després de la fi de la Guerra dels Trenta Anys. Les regles d'allotjament dels soldats en els pobles on s'estava l'exèrcit eren molt estrictes i afectaren en gran manera la vida dels camperols. En això, la vila de Roses no és una excepció, com es pot llegir en diferents documents de l'època: "...Los tercios dels mestres de camp Juan de Arze y de Don Leonardo Moles ab les demás y la cavalleria, arribaren a esta vila y terme tres dies há, que per la multitud de gent que aportan y ser la terra tant curta com V. Exa. be te experimentat, no dexan de donarnos grans inquietuts y molesties, respecte de no poder los acudir ab les provissions y manteniments necessaris." (BAIG, 1988, p.162).

Així, aquesta situació abusiva, generalitzada a tot el país, provoca la revolta popular contra la Corona, de la qual la Generalitat i el Consell de Cent assumeixen la direcció política encetant unes negociacions que desemboquen en la proclamació del rei de França com a comte de Barcelona. La vila de Roses, però, en mans dels militars que ocupaven la Ciutadella i el castell de la Trinitat resta sota domini reial.

És en aquest context que té lloc, l'any 1645, el setge a la plaça de Roses per part de l'exèrcit francès. Aquest afectà greument el conjunt de la vila, tal com es demostra a les excavacions arqueològiques dutes a terme a l'extrem nord-occidental d'aquesta, així com en les referències documentals i en els canvis que s'aprecien sobre els plànols de la fortificació de Roses anteriors i posteriors a aquesta data. Fou el primer atac que va haver de patir la Ciutadella i la vila de Roses segons les noves tàctiques militars utilitzades a partir del segle XVII, consistents en desplaçaments de grans contingents de tropa i de tècniques d'esgotament de les fortaleses militars mitjançant el setge.

Un fet fortuït, propiciat per la dinàmica del setge, va causar la destrucció de gran part de la vila, sobretot la part més antiga centrada als carrers de la Creu i de l'Hospital. Com esmenten les cites següents, el 10 d'abril de 1645, el governador militar de Roses, Diego Caballero, envià una carta dirigida al rei, on explica l'últim succés ocorregut durant el setge al qual havia estat sotmesa la Ciutadella des del 31 de març del mateix any. Comenta que, veient el mal que l'enemic podria causar a la Ciutadella ja que el magatzem de pólvora més important es trobava en un baluard molt a prop de les cases i torres de la vila vella, va decidir traslladar-la i repartir-la per les voltes fortificades que uneixen interiorment els baluards: "...estando haciendo esta diligencia habían quedado cien barriles por sacar para acomodarlos por la mañana, y obligándonos el enemigo a dispararle la artillería de noche desde el valuarte de sant Jorge, que es hacia donde se arriman, salió una chispa del fogón de una pieza con el viento grande que hacía y dió en la puertecilla de la torre que estaba

junto al mismo valuarte...” (PALOU, 1987, núm. 24). El governador no va poder reprimir-se de dir que la situació era crítica i que difícilment podrien aguantar 15 dies més si no hi enviaven reforços.

Una altra carta datada l'endemà mateix, l'11 d'abril de 1645, explica el mateix, que la torre de l'angle nord-est del recinte medieval, que s'havia aprofitat com a polvorí, va explotar causant una gran desfeta i destrucció: “Martes Santo en la noche (que se contaron onze de Abril) sucedio la desgracia de bolarse la torre de polvora que estava arrimada al baluarte de san Jorge, haziendo en el daño tan grande, y irrecuperable, como removerle todo, y abrirle por tres partes, derribarles sus parapetos, y una de sus dos casasmatas por parte de dentro, y dexar en el un oyo tan profundo, que siendo dicho baluarte corto por si en lo regular, lo quedò mucho mas despues, y ya por esto, ya por el terraplen que era de estiercol, incapaz de hazer en el cortadura, ni fortificacion (como lo testifica por su parecer el ingeniero de la Plaça).

En esta desgracia se incluyò otra mayor, y mas sensible, muriendo de este fracaso mas de doscientas personas, assi de cavalleria, como de infanteria, unas cayendose todas las casas de la villa sobre ellas, y otras de las piedras que arrojò la torre, sin mas de otras ciento que estropeò, y hirio, no quedando de provecho en todo el sitio para servir” (BAIG, 1988, ps. 160-161).

Comparant el mapa realitzat per l'enginyer militar Agustín de Alberti el 1643 (AGS, Negociado de Guerra. Lligall 1.467, sense foliar, 1643) i el del servei d'enginyers francesos del 1693 (Ministère de Défense, SHAT, Archives de Génie, article 14, Château de Vincennes) es pot apreciar el canvi sofert en aquesta part de la vila arran de l'explosió. L'any 1643 el carrer de la Creu i de l'Hospital hi són perfectament representats, mentre que l'any 1693 els mateixos carrers han desaparegut i han estat substituïts per una zona enjardinada. La resta de carrers de la vila es conserven gairebé com en el plànol del 1643, malgrat alguns canvis.

Les excavacions arqueològiques realitzades a l'àrea de la vila medieval s'han concentrat en la meitat nord del sector més occidental, coincidint amb l'escenari dels esdeveniments descrits. El primer objectiu d'aquests treballs ha estat el de posar al descobert la trama urbana deixant a la vista el darrer moment d'ocupació, just abans de la destrucció. En primer lloc, l'excavació del sector ha permès de documentar uns enderrocs i anivellaments datats a mitjans del segle XVII en tots els àmbits del sector, i que confirmen la destrucció del barri durant el setge de 1645. Són nivells d'enderroc típics, constituïts per pedres i teules, de la lectura dels quals es desprèn l'existència d'uns teulats fets de teules aràbiques, i d'uns nivells de primer pis amb el sòl fet de rajols plans. De l'excavació de l'enderroc a l'interior de cadascun d'aquest àmbits, s'observa l'escassetat de material arqueològic entre els amuntegaments de runa, i, per contra, la major riquesa de material arran del nivell de paviment, d'on cal destacar l'abundància d'elements de ferro i objectes comuns de la vida quotidiana. Així, per exemple, en uns dels àmbits excavats va aparèixer un conjunt de sis espases amb guarniment de doble llaç (CARRASCAL, PUIG, TEIXIDOR & VIEYRA, 1995, sp.); en un altre, entre diferents elements de ferro, destaquen pales, aixades, claus, fulles de ganivet,

tallants, estreps, ferradures, ganxos, etc., i en un tercer àmbit a destacar, es van recuperar elements de dos arnesos diferents, concretament es tracta del pectoral i del guardabraços. També han estat trobats a quasi tots els àmbits, àdhuc alguns *in situ*, fragments dels golfos, xarneres, claus i altres elements metàl·lics de portes i finestres.

Per sota del nivell d'enderroc general han aparegut els sòls d'habitació, en ús abans de l'explosió, fets simplement amb terra anivellada, d'aparença uniforme. Només en dues habitacions s'han conservat de manera marginal restes de paviments de rajols; en cap cas, però, s'ha trobat el terra d'un àmbit completament pavimentat amb lloses o altre material. Les cases tenen dues o tres habitacions, probablement reunien planta baixa i pis, ja que en algun cas s'ha conservat part de l'estructura d'accés a una planta superior. A l'interior de les cases, s'han localitzat les llars de foc, que se solen situar en els angles i consten d'una base feta amb rajoles, lloses de pissarra o petites pedres clavades al terra. Esporàdicament també s'han conservat bancs d'obra adossats a les parets i que constituïrien un element mobiliari. També s'ha comprovat que algunes cases gaudien de pous, oberts a l'interior d'una de les seves estances; són pous de planta circular, dels que no se'n conserva el brocal. Un fet generalitzat a totes les cases és que la porta que comunica amb l'exterior presenta un desnivell respecte al carrer, que es troba en una cota lleugerament superior. La diferència se salva amb un o varis esglaons que baixen des del carrer cap a l'interior de les cases. Els possibles problemes d'entrada d'aigua pluvial se solucionen amb la col·locació d'una llinda, feta amb rajoles, carreus o lloses de pissarra, una mica sobreaixecada, de forma que constitueix una barrera.

Entre el 1645 i el 1693, any del segon plànol esmentat en línies superiors, té lloc la construcció d'un contramur al terraplè per reforçar el que devia quedar d'aquest contra la part interna de la cortina. La reestructuració d'aquest sector comporta la construcció d'aquest mur de contenció del talús que va en sentit nord-sud, des del baluard de Sant Jordi fins a un punt aproximadament central del llenç on acaba i gira en direcció oest per anar a enllaçar amb un dels pocs residus de la muralla medieval que es conserva.

Finalment i segons criteris cronològics, la fase més moderna documentada arreu de l'excavació és el posterior anivellament del destruït barri, durant la segona meitat del segle XVII, per a convertir l'espai en una àrea de jardins, coneguda per la documentació amb el nom de *Jardí del Governador*. El jardí, en el plànol de l'any 1693, es troba emmarcat, al nord i a l'oest, per el contramur al terraplè de la muralla de la Ciutadella, construït, com hem esmentat, posteriorment a la desfeta ocasionada per l'explosió; i a l'est per un mur que aprofita parets de les cases enderrocades unint-les en una de molt llarga. D'aquest jardí, encara avui es conserva la caseta, el pou i el safareig que es trobaven al bell mig, així com els murs que l'envoltaven. També han aparegut restes del mecanisme de reg central, com canaleres fetes de teules i morter de calç, i dipòsits de reg del jardí.

En resum, es pot afirmar que com a conseqüència de la Guerra dels Segadors, amb l'explosió del polvorí durant els setges de l'any 1645, l'organització

urbanística de la vila de Roses, els orígens de la qual es remunten a l'època medieval, pateix una reforma estructural molt important i definitiva, no superada mai més, ni tans sols en els setges posteriors durant les anomenades Guerra Gran i Guerra del Francès, de la fi del segle XVIII i inicis del segle XIX.

Contemporàniament, és a dir, a partir de la segona meitat del segle XVII, té lloc el trasllat de la major part de la població civil fora muralles, en un raval construït al costat de llevant de la Ciutadella. En la nova ubicació, la població de Roses es desenvoluparà i creixerà al llarg del segle XVIII, gràcies a les activitats econòmiques relacionades amb el comerç marítim afavorides per temps de pau. I és en aquest punt que s'origina el poble de Roses en la forma que ha arribat fins als nostres dies.

BIBLIOGRAFIA

AAVV, *Catalunya Romànica. Empordà I i II*, vol. VIII i IX, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989-90.

BAIG, Marià, "La vila de Roses en els segles XVI i XVII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, (1988), ps. 135-206.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J., *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, 1994, p. 376-449.

DE LA FUENTE, Pablo, *La fortalesa renaixentista de Roses: La intervenció de l'enginyer Calvi. Assaig sobre els projectes, les obres i les realitzacions i estudi valoratiu de les tècniques constructives*, Treball de recerca inèdit, Consorci de la Costa Brava, 1993.

DIAZ CAPMANY, Carlos, "La vila fortificada de Roses al segle XVI", *Roses. Festa Major 1994*, 1994, p. 10-11.

DIAZ CAPMANY, Carlos, "Els quarters de la Ciutadella", *Roses. Festa Major 1995*, 1995.

MARQUÈS, Josep Ma., *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1986.

NIETO, F. Xavier, *El edifici "A" de la Ciutadella de Roses. (La Terra Sigillata Africana)*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie Monogràfica núm. 14, 1993.

NOLLA, Josep Ma., "Catalunya i Septimània enfront de Toledo. Puig Rom (Roses, Alt Empordà)", *L'Arqueologia a Catalunya, avui*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1982.

PALOL, Pere de, "Rosas, de la antigüedad a la edad media", *Revista de Girona*, 31, 1965, p. 19-29.

PALOU, Hug, *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: orígens de la jurisdicció compartida. Segles X a XVI. Estudi dels documents*, UAB, Treball de recerca, 1989.

PALOU, Hug, "El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 24, 1991, p. 31-54.

RIPOLL, Gisela, VELÁZQUEZ, Isabel, *La Hispania visigoda. Del rey Ataúlfo a Don Rodrigo*, Madrid, Historia 16, 1995.

TUSSET, Francesc, "Final de la Romanitat", *L'Arqueologia a Catalunya, avui*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1982.

Bibliografia específica sobre els darrers treballs arqueològics

PUIG, Anna Ma.; PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma; CARRASCAL, Carme, "Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)", *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 1994, p. 156-165.

PUIG, Anna Ma., PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma; CARRASCAL, Carme, "Represa dels treballs arqueològics a la Ciutadella de Roses", *Roses, Festa Major 1994*, 1994, p. 25-31.

PUIG, Anna Ma., PUJOL, Marcel; VIEYRA, Gemma; CARRASCAL, Carme, "Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, 1994, p. 19-41.

PUIG, Anna Ma.; CARRASCAL, Carme; PUJOL, Marcel; TEIXIDOR, Mireia; VIEYRA Gemma, "Resultats de les darreres campanyes d'excavació a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà)", *Tribuna d'Arqueologia*, 1994, (en premsa).

PUIG, Anna Ma.; CARRASCAL, Carme; TEIXIDOR, Mireia; VIEYRA, Gemma, "El conjunt d'espases trobades en els darrers treballs a la Ciutadella de Roses", *Roses, Festa Major 1995*, 1995.